

NHÌN LẠI VẤN ĐỀ THUẬT NGỮ VÀ DANH PHÁP HOÁ HỌC HỮU CƠ Ở NƯỚC TA TRONG HAI NĂM QUA

Trần Quốc Sơn
Trường Đại học Sư phạm Hà Nội

Abstract

This paper presents a brief review on the use of nomenclature and terminology in organic chemistry during last two years. We would like to propose a solution to the unity in this domain at the present time.

Hơn hai năm đã trôi qua, kể từ Hội nghị hoá học hữu cơ lần thứ nhất (Quy Nhơn, 9/1999). Cần nhìn lại những gì đã đạt được và những gì còn chưa đạt được để từng bước đi tới sự thống nhất tương đối về thuật ngữ và danh pháp hoá học hữu cơ.

Danh pháp

Như đã báo cáo tại Hội nghị Quy Nhơn 9/1999[1] chúng tôi nhận định rằng ở nước ta mọi người đều nhất trí dùng danh pháp IUPAC đã cập nhật là chính. Tuy nhiên, trong thực tế vẫn còn đôi điều chưa thống nhất, thậm chí có một số trường hợp sai sót. Sau một số thông báo tại Hội nghị Quy Nhơn [1,2] đã có hai Hội thảo đề cập đến vấn đề này; đó là Hội thảo quốc gia "Định hướng phát triển hoá học Việt Nam về lĩnh vực giáo dục và đào tạo" (Hà Nội 4/2000) và Hội thảo "Danh pháp và thuật ngữ hoá học hữu cơ" (Hà Nội, 5/2000). Ngoài ra, một số tài liệu về danh pháp hợp chất hữu cơ bằng tiếng Việt [3, 4, 5] đã được xuất bản. Ba vấn đề sau đây được nhiều người tán thành và việc vận dụng ngày càng được hoàn thiện, đó là:

- Sử dụng danh pháp IUPAC như một tổ hợp của nhiều dạng danh pháp khác nhau.
- Quán triệt các quy định rất cụ thể về cách viết theo danh pháp IUPAC.
- Áp dụng kịp thời những thay đổi định kì theo hướng hoàn thiện của IUPAC.

Tuy nhiên, vẫn còn tồn tại ít nhất hai vấn đề chưa được nhất trí cần được trao đổi thêm:

Một là, về vị trí của "locant" cho hậu tố, nên đặt ngay sau hay ngay trước hậu tố hay trước bộ phận nền (thí dụ propanol-2 hay propan-2-ol hay 2-propanol). Như trong các báo cáo trước đây, chúng tôi cho rằng nên tuân theo quy định của IUPAC là viết locant ngay trước hậu tố, vì như vậy dễ hoà nhập với quốc tế hơn.

Hai là, cách phiên chuyển danh pháp, tức là cách viết bằng tiếng Việt tên của hợp chất hữu cơ tuân theo quy tắc IUPAC. Vấn đề này sẽ được đề cập kĩ ở phần cuối của báo cáo này.

Thuật ngữ

Về thuật ngữ hoá học, nhiều nhà khoa học tự nhiên cùng với các nhà ngôn ngữ học ở nước ta đã dày công làm việc một cách khoa học và dân chủ trong nhiều năm, song khó mà đạt được sự đồng thuận tuyệt đối của xã hội; và lại, sau từng thời kì có những quy định cần được sửa đổi; đó là dấu hiệu của sự tiến^{tới} độ hoàn chỉnh.

Tại Hội nghị Quy Nhơn 9/1999 và Hội thảo Hà Nội 5/2000 chúng tôi đã phân tích ba hướng chính hình thành thuật ngữ hoá học và được nhiều người tán thành. Theo quan điểm của chúng tôi, việc đặt thuật ngữ hoá học phải dựa theo phương châm khoa học, có kết hợp với các phương châm khác như dân tộc, quốc tế, đại chúng... Sự kết hợp hài hoà các phương châm này là rất khó, song phải làm và có thể làm được.

Cách hình thành thuật ngữ hoá học hoàn toàn bằng tiếng Việt là một trong những giải pháp đảm bảo tính dân tộc (thí dụ viết: phản ứng thế, phản ứng tách loại, amin bậc ba,...). Tuy nhiên cách này phải đảm bảo tính khoa học, tránh sự hiểu sai lệch. Chẳng hạn, không nên gọi disaccharide là "đường đôi" không phải vì như thế là "tâm thường hoá" mà chính là vì từ này có nghĩa thông dụng hơn về một con đường.

Về cách cấu tạo thuật ngữ hoá học bằng cách dùng các từ Hán-Việt, cách đây nhiều thập kỉ thì được ủng hộ rộng rãi, cũng như ủng hộ việc dựa vào tiếng Pháp, vì khi ấy chữ Hán và chữ Pháp quen thuộc đối với nhiều người. Ngày nay, nhiều từ Hán-Việt (thí dụ: hương phương, trí hoán, kiều hoàn, v.v...) đã trở nên khó hiểu và khó nhớ đối với số đông, đặc biệt là lớp trẻ; ấy là chưa kể có một số từ Hán-Việt có thể gây nên sự hiểu không đúng về nội hàm, chẳng hạn khái niệm vân đạo (orbital) rất gần với khái niệm quỹ đạo. Không nên và không thể loại bỏ những từ Hán-Việt quá quen thuộc và đã trở thành tiếng Việt (thí dụ: "hữu cơ"), song ngược lại không nên phát triển thêm hoặc giữ lại những từ Hán-Việt ít quen biết mà lại có thể thay thế bằng những từ khác hay hơn. Chẳng hạn từ aromatic mà chuyển thành "hương phương" thì khó hiểu hơn là "thơm" hay "aromatic" (dạng phiên chuyển), mặc dù cả ba từ này đều có nghĩa là thơm hiểu theo nghĩa bóng.

Về cách lấy thuật ngữ hoá học từ tiếng nước ngoài (Anh, Pháp) phiên chuyển sang tiếng Việt, đây là cách nên dùng rộng rãi khi không có thuật ngữ tương đương thích hợp

bằng tiếng Việt. Đó là ý kiến của một số đông. Thí dụ disaccharide nên phiên là "disaccarid" không nên dịch là "đường đôi" (dễ bị hiểu theo nghĩa thông thường), nucleophilic nên phiên là nucleophin (hay nucleophil?) không nên dịch là ái nhân hay thân hạch (từ Hán-Việt); polymer nên phiên là polime (hoặc polimer?) không nên dịch là "đa phân" (vì là từ Hán-Việt, và không tiện dịch oligomer, decamer, octamer,...).

Ngoài những điểm chưa thống nhất về nguyên tắc cấu thành các thuật ngữ hoá học như trên, còn có sự chưa thống nhất về một số thuật ngữ dùng rất phổ biến mà đôi khi có nghĩa khác nhau. Thí dụ:

Elimination : tách loại hay khử?

Reduction : khử hay hoàn nguyên?

Oxydation : oxi hoá hay oxit hoá?

Cần có sự trao đổi ý kiến trong một phạm vi nào đó càng sớm càng tốt, trên cơ sở những nguyên tắc chung để đi tới sự thống nhất trong sử dụng các thuật ngữ như trên.

Cách phiên chuyển

Phiên chuyển là từ một tên gọi hợp chất hữu cơ (hay một thuật ngữ) bằng tiếng nước ngoài đem chuyển sang tiếng Việt. Tất cả những công trình nghiên cứu và đề xuất cách phiên chuyển ở Hà Nội hồi đầu các thập kỉ 60, 80 và giữa thập kỉ 90, cũng như ở Sài Gòn hồi đầu thập kỉ 70 đều là những công trình nghiêm túc có giá trị khoa học cao của đông đảo các nhà khoa học tự nhiên và các nhà ngôn ngữ học. Tuy nhiên, việc áp dụng các công trình đó đều bị hạn chế về thời gian, về không gian hoặc về các đối tượng sử dụng.

Tại Hội nghị Quy Nhơn 9/1999, chúng tôi đã trình bày những nguyên tắc chung và những nguyên tắc cụ thể về phiên chuyển. Đông đảo quần chúng đã tán thành những điểm sau:

- Nên chọn tiếng Anh làm thuật ngữ gốc hàng đầu để phiên chuyển, vì tiếng Anh đang được sử dụng rộng rãi nhất trên thế giới cũng như ở nước ta. Tuy nhiên, không nên chuyển hẳn sang tiếng Anh, vì do hoàn cảnh lịch sử tiếng Pháp đã có những ảnh hưởng lâu đời: chẳng hạn chúng ta quen phiên chuyển bromure, fluorure... (tiếng Pháp) chứ không quen bromide, fluoride... (tiếng Anh). Ngoài ra cũng cần kể đến tiếng La Tinh nữa.

- Nên bỏ gạch nối giữa các âm tiết và không dùng dấu mũ cùng các dấu thanh.

- Về các phụ âm đầu âm tiết, mọi người nhất trí dùng thêm các phụ âm **f, j, z, w** để viết các thuật ngữ và danh pháp vay mượn tiếng nước ngoài; các phụ âm **p** và **k** được chấp nhận dùng rộng rãi; việc sử dụng các phụ âm ghép như **br, cl, cr, fl, pr**, v.v... đã trở nên bình thường.

- Cần mở rộng các phụ âm cuối âm tiết bằng cách bổ sung **b, c, f, l, r**, v.v..., do đó hình thành các vần "ngược" như **ab, ic, al, ol, ar, er**, v.v... Vấn đề chưa nhất trí chỉ là ở chỗ nên áp dụng triệt để hay chỉ giới hạn ở những trường hợp cần đảm bảo tính chính xác và tính hệ thống. Thí dụ viết este, polime, ancol, andehit... hay là ester, polimer, alcol, aldehyd...?

- Về các nguyên âm, đa số ý kiến tán thành thay **y** bằng **i** có giới hạn. Tuy vậy cũng có ý kiến cho rằng để được nhất quán cần thay đổi **y** bằng **i** trong mọi trường hợp, ngoài ra còn có ý kiến muốn giữ nguyên **y** và **i** như trong tiếng Anh và tiếng Pháp.

Chúng tôi cho rằng sự thay thế **y** bằng **i** trong mọi trường hợp có thể dẫn tới sự nhầm lẫn (thí dụ không phân biệt được gốc benzyl $C_6H_5CH_2-$ với phân tử benzil $C_6H_5COCOC_6H_5$, gốc etylen $-CH_2-CH_2-$ với phân tử etilen $CH_2 = CH_2$) hoặc đọc sai và sai nghĩa (thí dụ không được đổi **y** thành **i** trong các từ như "quy tắc", "say túy lúy", "thâm thuý",...) hoặc trái với tên và kí hiệu hoá học (thí dụ không được đổi **y** thành **i** ở Yttrium **Y**, Ytterbium **Yb** và Dysprosium **Dy**). Còn quan điểm giữ nguyên **y** và **i** như trong tiếng Anh, tiếng Pháp không những khó thực hiện mà còn mất đi phần nào tính dân tộc.

- Về việc viết rút gọn, nói chung mọi người đều tán thành bỏ bớt nguyên âm câm **e** và phụ âm câm **h**, trừ những trường hợp cần giữ lại để đảm bảo tính khoa học. Tuy nhiên còn chưa có sự nhất trí cao về mấy điểm sau đây:

- Nên chẳng bớt đi một trong hai phụ âm đồng nhất đứng liền nhau (thí dụ allyl hay alyl, coffein hay cofein...)?

- Nên chẳng bớt đi âm tiết -um ở cuối thuật ngữ gốc La Tinh, (thí dụ: carbonium → carboni, natrium → natri, hydrogenum → hiđrogen, fluorum → fluor)?

- Điều khó khăn nhất trên con đường thống nhất cách phiên chuyển hiện nay có lẽ là ba phụ âm **c, s** và **d**. Mặc dù chúng tôi đã đề ra các cách giải quyết khác nhau [1], song các ý kiến vẫn còn rất phân tán.

Tình hình trên đây cho thấy từ Hội nghị toàn quốc lần thứ nhất đến Hội nghị lần thứ hai này, chúng ta đã tiến được một bước trên con đường đi tới sự thống nhất về thuật ngữ và

danh pháp. Tuy nhiên, hiện nay vẫn còn nhiều điều chưa được nhất trí. Chúng tôi cho rằng trước mắt cần có một tập thể các nhà khoa học (hoặc là một tiểu ban hoặc là một nhóm chuyên đề tài) cùng nhau nghiên cứu, thu thập và trao đổi ý kiến về những nguyên tắc chung và những nguyên tắc cụ thể, để trên cơ sở đó vận dụng vào các loại thuật ngữ và danh pháp hợp chất hữu cơ. Khi công việc đó được hoàn thành cần một cấp cao có thẩm quyền ban hành mọi nơi cùng áp dụng có định kì chỉnh lí.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Trần Quốc Sơn *Tuyển tập các công trình hội nghị KH và CN hoá hữu cơ*. Quy Nhơn, 9/1999, tr.8-12.
- [2] Lê Ngọc Thạch. *Tuyển tập các công trình hội nghị KH và CN hoá hữu cơ*. Quy Nhơn, 9/1999, tr.13-16.
- [3] Trần Quốc Sơn. *Hoá học và công nghiệp hoá chất*. Số 2 (59)/2000, tr.6-11; Số 4(61)/2000; tr.37-32.
- [4] Trần Quốc Sơn. *Tuyển tập toàn văn các báo cáo Hội thảo quốc gia "Định hướng phát triển hoá học Việt Nam trong lĩnh vực giáo dục và đào tạo"*. Hà Nội 4/2000, tr116-119.
- [5] Trần Quốc Sơn, Trần Thị Tuyền. *Danh pháp hợp chất hữu cơ*, NXB Giáo dục, 2000.